

KÖNYVEK

Imre Anna

Szociológia – kérdésközelben

(Hanák Katalin szerk.: Szociológia – Emberközelben.

Losonczi Ágnes köszöntése. Új Mandátum, 1998.)

A személynek szóló, a tisztelgő tanulmánykötet egyszerre hálás és hálátlan műfaj: egyfelől kedves gesztus, amivel kor-, és pályatársak, barátok és tanítványok adóznak egy életmű előtt, másfelől igen nehéz feladat elé állítja szerkesztőjét, akinek meg kell oldania a nagyon sokféle írás kötetté szerkesztését, össze kell kötnie az írásokat, tematikus, műfaji, esetleg személyes kapcsolódási pontokat kell találnia gyakran igen heterogén és különböző színvonalú írások között, s az eredmény nem mindig áll össze könnyen egységes kötetté. Most sem lehetett könnyű dolga a szerkesztőnek, Losonczi Ágnes életművéhez nem nehéz ugyanis kapcsolódási pontokat találni, s épp ezért ezeket keretben tartani sem kis vállalkozás. A feladatot *Hanák Katalin* vállalta el, aki 18 szerző munkáját szerkesztette kötetbe Losonczi Ágnes 70. születésnapja alkalmából. Losonczi Ágnest a bevezető pár oldalon köszönti a szerkesztő, felvillantva az életút és a pálya egy-egy állomását, valamint személyisége s munkássága legjellemzőbb vonásait.

Losonczi szociológusi pályája a hatvanas évek elejétől ível mostanáig, több mint három évtizedet átfogóan, sokszínűen, mégis logikusan egymásba épülő témák, és gondolatmenetek sora alkotja. A pálya elején a zene szociológiája érdekli, innen rövid és természetes út adódott az életmód szociológiájának irányába. Ennek az időszaknak legismertebb mérföldkövei a Békés megyei kutatás és *Az életmód az időben*, a tárgyakban és az értékekben címmel 1977-ben megjelent nagyívű kötet, amely a magyarországi életmódkutatás legjobb monográfiája, s ezzel egyidejűleg a hetvenes évek magyar szociológiájának egyik legjelentősebb munkája. A könyv részletesen tárgyalja az életmódmodelleket, az életmód tárgyi és anyagi feltételeit, s az életmódot szabályozó értékorientációkat, mivel központi fogalmai a szükséglet, a szükséglegyhierarchia, illetve a szükségletek kielégítése, a fogyasztás különbségei révén felmutathatóvá teszi a társadalomszerkezet differenciáltságát – a hivatalos ideológia leegyszerűsítő modelljével szemben. Az egészségszociológiához, ami közel 20 éve foglalkoztatja Losonczi az életmód, táplálkozás kérdésein keresztül vezetett tovább logikusan az út. (A legnagyobb mérföldköveit ennek a korszaknak három könyv fémjelzi: *A kiszolgáltatottság anatómiája az egészségügyben* 1986; *Ártóvédő társadalom* 1989; *Utak és korlátok az egészségügyben* 1998). Az egészségszociológia az életmód, fogyasztás drámaibb oldalát vizsgálja, amely társadalmi szinten különösen érzékeltes leírása lehet egy adott népesség, társadalom jólétének. „Ha többen halnak meg, mint amennyien születnek, ha sokan halnak meg, akik élhettek

volna, ha a szülési kedv apad, ugyanakkor a világra jött gyermekek egy jelentékeny része veszélyeztetett helyzetben van, akkor itt a társadalom egésze került a fenyegetettség állapotába, mivel olyan feltételek keletkeztek, amelyek egyszerre kezdték ki a gyökereket és a legerősebb életfenntartó ágakat.” (Utak és korlátok..., 49.) A kötet elején, a köszöntőben felvillan a pálya egy-egy állomása, s körvonalazódik egy kutatói személyiség, akinek jellemző vonásai: emberközeli szociológus, illetve a több témájú és több módszerrel dolgozó kereső ember, akinek szépen megírt könyveit egy sajátos, emberközelséget hangsúlyozó, karakteres megközelítés is közös nevezőre hozza. A könyv neki, és – áttételesen – részben róla, munkásságának főbb témáiról szól.

A kötet négy részből áll, s Losonczy Ágnes munkásságát átfogó válogatott bibliográfia egészíti ki, mely 6 könyvet, 46 tanulmányt, 10 idegen nyelvű publikációt sorakoztat fel. A publikációk tükrözik az életművet: két-két könyv foglalkozik annak nagyobb állomásaival, a zene, az életmód, az egészségügy témaival, a tanulmányok nagyrészt az utóbbi két tárgykörhöz kapcsolódnak. A szerkesztő Hanák Katalin a kötet tagolásával adott az írásoknak keret(ek)et, ami ilyenformán kapcsolódva a fontosabb területekhez, szintén az ünnepeelt munkásságát tükrözi. Mivel azonban az egyes részek csak számokkal vannak ellátva, az olvasó Losonczy munkásságának ismeretében (rosszabb esetben a válogatott bibliográfia tanulmányozását követően) tudja rekonstruálni az egyes részekben szereplő írások közös nevezőit: az átfogó elméleti és műfaji kérdéseket, illetve az életmű főbb témáihoz, az egészségügyhöz, illetve az életmódhoz kapcsolódó kérdéseket. Az alábbiakban ezen részek rövid ismertetésére vállalkozom.

Az első részbe az elméleti kérdéseket tárgyaló írások kerültek. *Ferge Zsuzsa* írása az elosztási elvekről, ennek a szocializmusban és a kapitalizmusban való különbségeiről szól, valamint a kilencvenes évek paradigmaváltásáról, amely a 20. századi jóléti rendszerektől a jóléti közfelelősség minimalizálása felé visz, s átalakítja a javakhoz jutás feltételeit, s a koraszülött jóléti állam visszaszorításának szükségességéből kiindulva, végső soron zárójelbe teszi az erkölcs, a humánus, és a társadalmi kötések kérdéseit. *Szalai Erzsébet* írása az értelmiség szerepének átalakulásával foglalkozik. Az értelmiség rendi szerveződését Konrád György és Szelényi Iván a tradicionális redisztribúcióhoz kötik, úgy tűnik azonban, az értelmiség rendi szerveződése maradandóbb jelenség, mint a feudális struktúrák, s egészen a jelenig hatóan jellemzi az értelmiség szerveződését. Ennek oka nagyrészt az értelmiségi munka természetére vezethető vissza, amely alkotó, individuális tevékenység, de reflexiót, közeget kíván magának, azaz barátokra és riválisokra van szüksége. Ezért is van, hogy bár az értelmiség szót emel a rendi kiváltságok ellen, saját maga igényt tart a saját kiváltságaira, s a redisztribúció rájuk eső részéről nem kíván lemondani. Az államszocializmus, amely bár korlátokat szabott az értelmiségnek, voltaképpen kedvezett rendies szerveződésének. E szerveződés bomlási folyamata a hetvenes évektől gyorsult fel, paradox módon ebben magának az értelmiségnek igen aktív szerepe volt. Ma a kilencvenes évek végére kétfajta (békésen egymás mellett élő) értelmiségi piac körvonalai jelentek meg: az egyik a minden kérdéshez hozzászóló médiasztároké, a másik szaktudományos értelmiségé. Az előbbieknél le kell mondaniuk a tudományos igényű megközelítésről, az utóbbiaknak a problémák átfogó értelmezéséről. A kritikai értelmiség még inkább ellentmondásos helyzetben van: egyszerre jel-

lemzi önvizsgálatra késztető válság és van adva számára a bőség, amennyiben a világot érintő alapkérdések hamarosan elemi erővel válnak ismét relevánssá. A hagyományos kritikai szerepben megingó értelmiségi hajlamos rá, hogy éppen akkor nagyítsa fel a szétesettséget, amikor az iránta való szükséglet növekszik. *Somlai Péter* írása a társadalom és a társadalommal foglalkozó tudomány, a szociológia helyzetével foglalkozik. Mivel a társadalom 17. század óta létező fogalma megkérdőjeleződött, a társadalommal foglalkozó tudomány, a szociológia is új kihívásokkal találja szemben magát abból adódóan, hogy a 20. század végére nagymértékben átrendeződtek a társadalmi folyamatokat meghatározó erők, sőt sokak állítása szerint ma olyan, hogy társadalom, nem is létezik. A kritika több oldalról fogalmazódik meg egyidejűleg, amelyet az erdőhöz (itt: a társadalom metaforája) való viszonnal jellemez a szerző: az individualisták, (a módszertani individualizmus hívei) meggyőződése szerint az erdő visszavezethető a fákra, a társadalom nem más, mint egyének összessége. A globalisták az erdőt az ökoszisztéma részének tekintik, s a magyarázatok sok esetben a globális összefüggésekre kell visszamenjenek, hogy megértsék a társadalmi jelenségeket. A posztmoderneknak számára éppen fordítva, a társadalmi szintű struktúrák eltűntek, s csak a lokális igazságok, a helyi kulturális kontextusok, alkuk maradtak, amelyek már nem állnak össze egésszé. Mivel a szociológiát a polgári társadalom önismereti igénye hívta életre, ha van ilyen igény ma is, ennek meg is kell a szociológiát tartania. Ha valóban a vázolt szerkesztési/tagolási elv érvényesült az első részben, akkor ebből kissé kilóg *Neményi Mária*-nak a női szerep rekonstrukciójával foglalkozó írása.

A kötet második része az egészségügy és/vagy a társadalmi egyenlőtlenségek problémájával foglalkozó írásokat gyűjti egybe. *Kemény István* a cigányok/romák ügyében tesz néhány oktatási-, illetve foglalkoztatáspolitikai javaslatot. Mivel a cigány családok ma másképp ítélik meg a középfokú továbbtanulás előnyeit, mint korábban, ma többet tehet az oktatási rendszer a romák érdekében, a romákat oktató intézmények támogatását jelentő kisebbségi fejkvótát azonban programokhoz kellene kötni, ezek kidolgozásához ajánlásokat kellene kibocsátani, sőt olyan nem feltétlenül oktatási intézményeket, melyek sikeresen foglalkoznak cigány gyerekekkel, szintén támogatni kellene a fejkvótával. Foglalkoztatáspolitikai eszközként a szerző roma családsegítők alkalmazását, területfejlesztési eszközök között a munkahelyteremtési és egyéb területfejlesztési támogatásokat említi, melyeket olyan községekben lenne érdemes összpontosítani (s pályázati formában elosztani), ahol a munkanélküliségi ráta magasabb, mint egy előre rögzített, magas érték. *Szalai Júlia* az egészségügyi alapítványok működésének első tapasztalatairól szól. A nonprofit szektortól azt várták, hogy segít megoldani az egészségügy alapproblémáit (gazdaságosság, kórház-centrikusság, stb.), segíti a verseny megjelenését az egészségügyben, csökkenti a pénzügyi kiszolgáltatottságot, javítja az alkupéességet, megteremti a civil érdekképviseletet. Egy, 1995-ben bejegyzett egészségügyi alapítvány vizsgálata során kitűnő tapasztalatok talán alatta maradnak a korai várakozásoknak: az alapítványokra jellemző a városi jelenlét (területi kiegyensúlyozó hatásuk ezért egyelőre nincs), s hogy valamely egészségügyi szervezet szolgálatában állnak, azaz nem váltak le ténylegesen az állami ellátó rendszerről. Az alapítványok nagy része a hagyományos intézményekben folyó gyógyítómunka javítását szolgálja, sokukat az

ellátás színvonalcsökkenése ellen találták ki, mások a hagyományos struktúrából való kitörés szándékával jöttek létre, illetve az orvosi önértékek érvényesülését szolgálják. (Az ellátással is foglalkozó alapítványok közös vonása, hogy a szociális körülményeket is figyelembe veszik tevékenységük során.) Működésükre jellemző az átlátható szabályok feltűnő hiánya, a mérsékeltebb hierarchikus viszonyok, illetve a gyakori informális működés, döntések (pl. a ritka pályázatás, az adott szempontrendszer alapján meghozott döntés vagy a támogatás felhasználásának ellenőrzése). Arra a kérdésre, hogy az alapítványok által nőtt-e az egészségügy hatékonysága, nem lehet egyértelmű választ adni a féloldalas szerveződés, az állami rendszerrel való összefonódottság miatt, bár megjelenésük mindenképpen felszabadított egy modernizációs potenciált. *Makara Péter* írása a társadalmi egyenlőtlenségek és az egészségi állapot összefüggéseivel foglalkozik. E fogalomkör (pl. a társadalmi réteg, a különbségek és az egyenlőtlenségek fogalma) egészségügyben használatos értelmezéséhez igyekszik hozzájárulni. A különbségek kialakulásának számos oka lehet, ezeknek csak egy része kapcsolódik társadalmi egyenlőtlenségekkel össze. *Tardos Katalin* a tartós munkanélküliek egészségromlásáról szól. A munkanélküliség az egészségromlás szempontjából olyan újabb kockázati tényezőt jelent, amely a társadalmi egyenlőtlenségekből eredő többi kockázati tényezővel együttesen fejti ki a hatását. A munkanélküliség és a rossz egészségi állapot egyaránt része a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerének, ezek össze is kapcsolódnak. Összekapcsolódásuk esetén egy olyan ördögi körré válhatnak, amelynek egyes szakaszai a munkaerőpiacról való végleges kizorulás mechanizmusaként írhatóak le.

A harmadik rész valamiképpen műfaji kérdéseket (részben műfaji határokat) fellelő írásokat tartalmaz: vagy ilyeneket tárgyalnak, vagy maguk képviselnek egy-egy jellegzetes nézőpontot, sajátos műfajt vagy megközelítési lehetőséget. *H. Sas Judit* írása az előbbi, azaz különböző műfajok kapcsolódási lehetőségeit tárgyaló írás, amely az irodalomszociográfia, a szociofotók, a filmszociográfia szerepét vizsgálja a szociológiai kutatásokban. *Hoyer Mária* szintén módszertani jellegű írása a részt vevő megfigyelő szerep sajátosságairól szól egy különösen nehéz terepen, a drogfogyasztó fiatalok között. *Lányi András* egy kesernyész esettanulmányt ad közre a Madách sétány és a Gozsdu udvar sorsának közelmúltbeli alakulásáról. *Andor Mihály* írása (ami egyébként a kötet egyik legérdekesebb darabja) is felvet műfaji kérdéseket, amennyiben legalább annyira antropológiai, néprajzi megközelítésből, mint társadalmi megközelítésből elemzi a húshoz való viszonyunkat. Számos példával illusztrálja, hogy a húshoz másképpen viszonyulunk, mint sok más ételhez, s számos furcsaság is kapcsolódik ennél fogva a hozzá való viszonyunkhoz. Ezek önmagukban nehezen érthetők, de a hús szimbolikus jelentőségével, ennek társadalmi beágyazottságával már magyarázhatóvá válnak. Írása elemzi a hús egyes sajátosságainak (típusai, ajándékozása, fogyasztási szokásai, fogyasztásának tiltása, stb.) megnyilvánulásait sok irodalmi, néprajzi illusztrációval.

A negyedik rész az életmód, ezen belül a család, a gyereknevelés, a szabadidő témaival foglalkozik. *Tóth Olga* kétfelől megírt családtörténetei két házasságtípusban ('hinta', 'mérleghinta') a férfi és női egyéni, párhuzamos, de egymással összefonódó életutak bemutatása annak illusztrálására, hogy az egymásra utaltság és ezzel egyidejűleg az egyéni érvényesülés keresése milyen mintákat rajzol ki a családon belül a házastársak között. *Hanák Katalin* meditációja gyermekekről szól, s szándé-

ka szerint a gyermekekért. Műfaji megjelöléséhez híven, kevésbé elemző igényű, inkább esszéisztikus, meditatív írás. *Füstös László, Szabados Tímea írásában a gyermeknevelési elvek változásait* követheti az olvasó a magyar társadalomban 15 év távlatában, 1982–1997 között, melyek legfontosabb tendenciái a szerzők megfogalmazásában: a hagyományos értékrendet képviselő nevelési elvek választási arányai csökkentek, helyettük a modern értékek váltak egyre hangsúlyosabbakká. *Tibori Tímea* elemzése a szabadidő 1977 és 1997 közötti szerkezetváltozását írja le. *Vitányi Iván* az életmód, szabadidő, személyiség kérdéseiről, az életmódkutatások összefüggésrendszerén belül gondolkodik el, s új megközelítési dimenziókat keres az időhöz és térhez, illetve a személyiség egyes oldalaihoz való viszonyban.

A kötet átolvasása során az olvasóban az a benyomás támad, hogy az – műfaji és színvonalbeli egyenetlenségei ellenére – olyan tanulmánykötetté áll össze, amely egyszerre szól Losonczi Ágnesről – amennyiben szerkezetében tükrözi az ő eddigi munkásságát –, s szól az érintett kutatási területek jelenlegi állásáról – amennyiben a tanulmányok voltaképpen ezek eredményeit tárgyalják –, de szól a jelen (és a közeli vagy távoli jövő) nagyobb, nyitott kérdéseiről is – amennyiben olyan általános kérdéseket vet fel, amelyek túlmutatnak a főbb tématerületeken. Mindhárom vonatkozásban feltehető ugyanaz a két-három kérdés: hol tart ma és merre kell tartson a társadalomkutatás (szociológia), mi az adekvát értelmiségi szerepvállalás, és ad-e ezen kérdések bármelyikének megválaszolásához támpontot egy olyan életmű, mint Losonczi Ágnesé? Talán nem túlságosan nagy tévedés, ha megkockáztatjuk: a kérdésekre adott válasz megfogalmazódik a kérdésfeltevésekben és a kötet más részeiben. Amennyiben a szociológiát a társadalmi önismeretre irányuló igény hívta életre, úgy vélhetően (miként azt Somlai Péter is hiszi) nem tűnik el nyomtalanul, amíg létezik ilyesfajta igény. Úgy tűnik azonban, hogy ma a társadalmi önreflexiónak, a szociológiának nagyobb kihívásokkal kell szembenéznie, és egyidejűleg számolnia kell a társadalom strukturáló erőinek, működési logikáinak megsokszorozódásával és többszintűvé válásával (lokális, országos, regionális, globális összefüggések). A kritikai értelmiség ezért is érzi feltehetően rosszul magát, amennyiben ezt a szerepét egyre nehezebb betölteni. Az alig egy évtizednyi idő óta hirtelen összetettebbé vált világban az önreflexió felértékelődhet, ami a különböző témákat, módszereket és műfajokat integrálni képes megközelítéseket felértékelheti. Ha ebbe az irányba mégis van út, s az értelmiség kritikai hagyományokat tovább vinni szándékozó csoportja ehhez mintákat és elődöket keres, talán éppen azok a többtémájú, többműfajú, de hitelességüket megőrző kereső emberek értékelődnek fel, mint az ünnevelt: Losonczi Ágnes.